

РЕЦЕНЗИЯ

от Тотко Стоянов, д-р, професор в Катедра Археология на СУ „Св. Климент Охридски“, член на Научно жури, назначено със заповед на Директора на НАИМ-БАН № I 1069, 27.07.2022 г.

по конкурс за заемане на академичната длъжност „доцент“ по направление 2.2. История и археология (специалност Археология – Културата на гръцките колонии по западното понтийско крайбрежие), обявен в ДВ бр. 39 от 27.05.2022 г.)

1. В обявения конкурс, организиран на основание на решение на НС на НАИМ-БАН (протокол № 46/ 26.07.2022 г.) за нуждите на Секция тракийска археология, единствен кандидат е гл. ас. д-р **Маргарит Маргаритов Дамянов**. Документите му са приети от Комисия назначена със заповед на Директора на НАИМ-БАН, а основание за неговото участие в конкурсната процедура е депозираната справка, че изпълнява минималните национални изисквания по чл. 2б от ЗРАСРБ.

М. Дамянов е завършил специалност Археология в Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ през 2000 г. и втора специалност „Старогръцки език“ (1997-2000г.). През 2001-2005 г. е редовен докторант към Катедра Археология на СУ с тема: „Полис, хора, хинтерланд в Северозападното Черноморие VII-III в. пр. Хр.“ (защита през 2005 г. с 12 статии и 1 студия по проблематиката на дисертацията, 6 излезли от печат, в стойностни периодични издания и тематични сборни томове). От 2006 до 2009 г. работи като редактор в сп. National Geographic България, а от 2009 г., след конкурс, е гл. ас. д-р в Секция тракийска археология на НАИМ-БАН.

В конкурса гл. ас. д-р Маргарит Дамянов участва с хабилитационен труд, предоставен за оценка под заглавие: *Чернофирнисова керамика от некропола на Апология Понтика (по материали от обредни огнища, ок. 400 – 250 г. пр. Хр.)* (Разкопки и проучвания, том XLVIII). Кандидатът участва в конкурса и с 32 публикации по приложен списък.

2. Маргарит Дамянов е от възпитаниците на първите випуски на специалност Археология, предпоставка за добро начало в професионалното му развитие. Завършването на НГДЕК "Константин-Кирил Философ" и втора специалност „Старогръцки език“ в ФКНФ на СУ до голяма степен предопределиха ориентацията му към проблематиката на класическата

археология. Интересът му и към развитието на Тракия през късножелязната епоха допринесоха за формулиране на спецификата на темата на докторската му дисертация, съчетаваща изследването на културата на елините и траките и проявите на взаимодействието им.

Още като студент Маргарит натрупа сериозен полеви опит извън задължителните учебни практики, главно на тракийски обекти (тракийският град в ИАР Сбораново 1997-1999, 2002 г.; Дуранкулак, ямното светилище Дана Бунар II, некропола при Вратица и др.). От годината на завършването си (2000) той е неизменен член на екипи, проучващи некропола на Аполония и важни обекти като храмовия комплекс на о-в Св. Кирик, светилището на Деметра на н. Скамни и античното пристанище на Аполония Понтика. В хода на утвърждаването си като способен изследовател той получи възможност да трупа опит и като заместник- и ръководител на част от обектите. В началото на този период работата в мащабните проучвания на един от най-значимите елински полиси, не само по тракийското крайбрежие на Черно море беше важен фактор и при работата му върху дисертацията му.

Посоченото по-горе имаше значение за избора му за хоноруван преподавател в Катедра Археология на ИФ при СУ за специализирания лекционен курс "Археология на гръцката колонизация" през учебната 2006/2007 г. Първоначално курсът бе задължително избираем в бакалавърската програма, а по-късно след структурните промени в обучението в СУ, включен в магистърската програма на Специалност Археология. Професионалното му отношение към дисциплината и резултатите от работата му със студентите са основание за константното му номиниране до учебната 2021-2022 г. за преподавател по тази важна дисциплина.

3. Монографията, с която М. Дамянов участва в конкурса, е посветена на изследването и публикуването на чернофирнисовата керамика от 45 обредни огнища от различни части на некропола на Аполония Понтика (ок. 400 съда), които се датират между края на V и втората половина на III в. пр. Хр. Изследването е пряко свързано с темата на конкурса за доцент по Археология – Културата на гръцките колонии по западното понтийско крайбрежие. Монографията има класическа структура от въведение, три глави, заключение и библиография, общо 302 страници.

В началото на въведението е посочено, че обредните огнища са добре известни от други части на гръцкия свят, но към момента подобни комплекси не са обнародвани от друг некропол по Западния Понт. В този смисъл изследването е актуално с оглед на факта, че тези специфични структури са добре изявени във всички части на некропола на Аполония. Представена е дефи-

ниция за обредните огнища (ОО) – „... останки от ритуали, извършвани в рамките на некропола и свързани с приношения на храна и възлияния за мъртвите. Впоследствие целият инвентар, свързан с обреда, е символично унищожен чрез изгаряне и оставен на място.“ Представени са пространствените характеристики, структура и състав на откриваните останки, стратиграфия, особености на ритуала, изявени в наличните вече публикации за ОО от Аполония. На тази база е ясно - керамичният репертоар на ОО, и съхранените органични останки категорично свидетелстват за ритуални угощения или приношения на храна, свързани с култа към мъртвите. Разгледан е и въпросът за времето на провеждане и социалните измерения на тези ритуали, както и специфичните термини известни от античните извори.

На фона на състоянието на теренните изследвания и публикациите на материалите, свързани с темата, са дефинирани обхвата, целите и задачите на представената монография – „... обнародването на голямо количество археологически материали от некропола на Аполония...“ „с акцент върху чернофирнисовата керамика...“ даваща възможност определянето на относително тясна хронология за всеки комплекс. Конкретните задачи на изследването, определено като „типологическо и хронологическо“ са, да се изследва морфологията (и украсата) на съдовете, да се опита да ги датира, след това, чрез съпоставяне на хронологията на отделните съдове, да се уточни датата на целия комплекс, към който принадлежат.

Посочени са актуалните стандартни изследвания, използвани при типологическия и хронологическия анализ на съдовете, както и други въпроси свързани с конкретния археологически материал.

Гл. I. Чернофирнисовата керамика от обредните огнища в некропола на Аполония: форми и хронология (13-78) представя различните типове чернофирнисова керамика (и няколко червенофигурни съда), откривани се в ОО от некропола на Аполония, и коментира тяхното времево развитие с опит да се уточни хронологията на отделните съдове. Уточнено е, че подредбата на формите следва възприетата номенклатура в том XII от поредицата за Атинската агора на Бр. Спаркс, Л. Талкот за класическия период. Посочени са и английските наименования на формите с оглед по-лесното им идентифициране.

Разгледани са съдове от обредни огнища от четири различни обекта – един участък в м. Калфата, некропола в м. Месарите и два частни поземлени имота, проучени спасително през 2013 и 2014 г. Коментиранияте ОО са посочвани в текста с обозначение на обекта и поредния номер, според последователността на проучването. Към всеки коментиран съд за по-лесна коре-

лация с каталога в Глава II е посочен каталожният му номер. С качествени графични образи са илюстрирани подобрени екземпляри. Разгледни са :

I.1. СЪДОВЕ ЗА НАЛИВАНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА ТЕЧНОСТИ. - I.1.1. Ойнохое; - I.1.2. Олпе; - I.1.3. Каничка (“Фидиева чаша”).

I.2. СЪДОВЕ ЗА ПИЕНЕ. - I.2.1. Скифос; - I.2.2. Болсал (*Класически болсали, Ранноелинистически болсали*); - I.2.3. Скифоиден киликс (*Тънкостенен, Дебелостенен*); - I.2.4. Кантаросовиден киликс (*С удебелено устие, С непрофилирано устие, С полусферично тяло*); - I.2.5. Кантарос, класически тип (*С удебелен устиен ръб, С непрофилиран устиен ръб*); - I.2.6. Кантарос, елинистически (*С ъгловат профил, С S-виден профил*).

I.3. СЪДОВЕ ЗА ПОДНАСЯНЕ НА ХРАНА (ПАНИЦИ, ПАНИЧКИ, БЛЮДА). - I.3.1. Малка плитка паничка със завит навътре устиен ръб и профилирано отдолу столче; - I.3.2. Дълбоки паници с конвексно-конкавен профил; - I.3.3. Паници с извит навън устиен ръб (*Класически паници с извит навън устиен ръб, Ранноелинистически паници с извит навън устиен ръб, стандартна форма, Дълбоки полусферични паници с извит навън устиен ръб, Дълбоки паници с прав устиен ръб*); - I.3.4. Малки панички с извит навън устиен ръб - I.3.5. Паници със завит навътре устиен ръб (*Класически паници със завит навътре устиен ръб, Елинистически паници със завит навътре устиен ръб, Панички с прави стени и завит навътре устиен ръб на тясно столче, Плитки панички със завит навътре устиен ръб на широко столче, Дълбоки паници със завит навътре устиен ръб*); - I.3.6. Паничка с широк хоризонтален перваз; - I.3.7. Паничка с канелиран устиен ръб; - I.3.8. Панички с широка контактна повърхност; - I.3.9. Солничка с конкавни стени; - I.3.10. Солнички на столче със завит навътре устиен ръб; - I.3.11. Блюдо с валовиден устиен ръб; - I.3.12. Рибни блюда (*Класически рибни блюда, Елинистически рибни блюда*).

I.4. СЪДОВЕ ЗА ЗЕХТИН И БЛАГОВОНИЯ. - I.4.1. Лекит; - I.4.2. Унгвентарий; - I.4.3. Аскос (*Класически аскоси, Елинистически аскоси*); - I.4.4. Аскос-гутус (*Класическа форма, Елинистическа форма*); - I.4.5. Съд за парфюм/ лекит клас „Талкот“

I.5. ДРУГИ. - I.5.1. Лекане (*Червенофигурни леканета, Чернофирнисови леканета с капаци-блюда*).

Анализът и интерпретацията на целият набор от форми, в контекста на оптимума от актуална специализирана литература за Атина, Егейския басейн, Средиземноморието и Черноморието, демонстрират високото професионално ниво с детайлно познаване на чернофирнисовата керамика, което Маргарит вече е показал в предходни статии и студии третиращи каремичен материал от Аполонийски комплекси и от по-широк географски обхват (срв.№1, 16, 18, 19, 22, 24).

Гл. II. Каталог на чернофирнизовата керамика с коментар към разглежданите контексти (79-245) съдържа илюстриран каталог на анализирани съдове (399 бр.), представени по комплекси.

Във въвеждаща част авторът пояснява организацията и терминологията в тази основна глава на монографията. Каталогът е организиран по археологически обекти, подредени според хронологията на проучването им: т.нар. Централен сектор в м. Калфата през 2005 г., УПИ 5098 през 2013 г., ПИ 4303 през 2014 г. и обектът в м. Месарите през 2014-2020 г. ОО са подредени според полевата им номерация, а не в хронологичен ред. Номерацията на съдовете е последователна от едно до х в корелация с Глава I. За разлика от предходната глава, където цялата керамика от ОО е подредена и разгледана по форми, в гл. II материалите са представени по комплекси, което позволява огнищата да бъдат възприети в тяхната цялост, и са илюстрирани всички съдове. В рамките на всяко огнище подредбата на формите следва тази в Глава I. Каталогът е разделен на четири части, колкото са коментирани археологически обекти. Всяка част започва с кратък коментар върху хронологията на отделните огнища и тяхната относителна подредба във времето в рамките на обекта. Така изпъкват определени закономерности, които иначе биха се загубили в общия анализ на керамиката. Предложените датировки на комплексите се опират върху анализа в гл. I. Вместо години, са използвани по-обтекаеми граници, като „края на IV в.; около средата на III в. пр.Хр.“ и традиционното деление четвъртини - „втора четвърт на ..в.“, „първа четвърт на ..“, уточнения, където е възможно, например „рано в първата четвърт на III в. пр. Хр.“. Подобен подход задава интервали от едно-две десетилетия - максимално постижимото, в повечето случаи.

II.1 КАЛФАТА, ЦЕНТРАЛЕН СЕКТОР, 2005 Г.

Проучени са общо 37 гроба, обхващащи около един век – от втората четвърт на IV до късната първа или ранната втора четвърт на III в. пр. Хр. Огнищата са в две ясно обособени групи, първата от класическия период, втора четвърт - средата на IV в. пр. Хр. (пет огнища), а втората – от ранноелинистическия, в първата четвърт на III в. пр.Хр. (седем огнища). М. Дамянов отбелязва, че тези комплекси вече са били коментирани в негова публикация (№ 18), но предложената там хронология има нужда от корекции.

Последователно са представени документирани 12 огнища с откритите в тях чернофирнизове съдове. Всички са илюстрирани в един образ, а каталожното описание следва единен стандарт: определение по тип тип, вариант, ПИН, ако има, степен на запазеност, характер на глината и фирниса, описание на елементите на съда и украсата (ако има). Накрая - датировка.

В ОО 1 са документирани 4 чернофирнизови и 1 червенофигурен съда (червенофигурно лекане с капак) с дата втора-четвърт - средата на IV в. пр. Хр.

След тях е посочено (както при всички ОО) наличието на „друга керамика“ – в случая – „две паници, три кухненски гърнета“. Броят на фирнисовите съдове варира от 1 (ОО 2 и 8) до 11 (ОО 6). При ОО с повече от 8-10 съда, те са илюстрирани в два образа. Броят на съдовете от „друга керамика“ също варира от 1 до няколко.

По аналогичен начин са представени и останалите 11 огнища от обект „Калфата“ и ОО от другите три обекта „Буджака“ УПИ 5098 2013 г., „Калфата“/ „Буджака“ ПИ 4303 2014 г. и „Месарите“ през 2014-2020 г..

Гл. III. Друга керамика (246-277). Макар в редица случаи да преобладава, чернофирнисовата керамика, както се вижда от данните в гл. II, не е единствената категория съдове в ОО в некропола на Аполония. На практика всички огнища съдържат форми, свързани с приготвянето на храна, и трапезни съдове без фирнисово покритие. Правомерно авторът е включил тази глава с цел да представи в сбит вид другите категории съдове в ОО. Следва да се отбележи, че той обръща внимание на факта, че представянето им на фона на датирани затворени комплекси би допринесло за възможността да се датира в рамките на период около 150 години развитието на някои форми, показващи подобни признаци, а впоследствие, те биха могли да послужат като датирани маркери при бъдещи проучвания. Представени са около 170 съда от трите обекта (без такива от м. „Месарите“), като застъпените форми са коментирани с подходящи примери, илюстрирани в текста.

Подредбата на формите следва тази на чернофирнисовата керамика – първо затворени форми, след това различни паници, панички и блюда (този път тук са включени и леканета), съдове за зехтин и благовония и накрая кухненска керамика – гърнета и лопаси.

III.1. КАНИ.

III.2. ПАНИЦИ И ПАНИЧКИ. - Паници с извит навън устиен ръб; Паници с изтънен устиен ръб; Паници със завит навътре устиен ръб; Големи дълбоки паници със завит навътре устиен ръб; Плитки паници със завит навътре устиен ръб на тясно столче; Плитки панички с равно устие и жлеbove под него; Дълбоки полусферични купи с жлеbove под устието; Дебелостенни панички с дисковидни столчета и издаден устиен ръб, заоблен отгоре; Солнички.

III.3. РИБНИ БЛЮДА. - Рибни блюда без вертикален перваз и с жлеbove по устието; Рибни блюда с перваз.

III.4. ЛЕКАНЕТА. - Кратеровидни съдове; Лекане с капак.

III.5. СЪДОВЕ ЗА ЗЕХТИН И БЛАГОВОНИЯ.

III.6. КУХНЕНСКА КЕРАМИКА. Гърнета; Лопаси и лопадииони; Керамика на ръка.

Заклучението, е по-скоро финална глава, в която са синтезирани неформално наблюденията и изводите от изследването на чернофирнисовата керамика от селектираните 45 обредни огнища по форми и хронология (гл. I), по сектори и контексти (гл. II), както и „другата“ керамика (гл. III). Формулирани са различни изводи относно керамичния репертоар, използван в битата на нейните жители през разглеждания период, които водят към други изводи и формулиране на проблеми, някои с по-общ исторически характер, представени по-долу в резюмирен вид.

Частни проблеми на керамиката в огнищата. Наблюденията върху керамичния репертоар на обредните огнища потвърждават известното вече в литературата. Представени са основно две големи групи съдове – кухненски и трапезни; втората категория е значително по-многобройна и включва чернофирнисовата керамика, обект на изследване, преобладаваща като количество в повечето огнища. Очаквано, най-многобройни са формите за храна – паници, панички и блюда. Най-добре представената форма е паницата с извит навън и навътре устиен ръб. Те са тълкувани като съдове за индивидуални порции в угощението, но може да са служили и за поднасяне на различни ястия. Друга задължителна форма за обредните огнища са рибните блюда, по две, три или по-вече в комплекс. Наличе са и различни по-малки форми – панички и солнички, служещи за подправки, сосове и ядки, плодове и маслини, откривани в огнищата. Банкетният сервиз се допълва от съдове за зехтин – аскоси. Съдовете за пиене заемат особено място в обредните огнища като индикатор за изясняване на характера на ритуала. На фона на многобройните съдове за храна, чашите са необичайно слабо представени – липсват в 14 от 45 комплекса, а обичайно са по една. Диспропорцията спрямо формите за храна поставя под въпрос, доколко обредните огнища представляват останки от реални угощения на близки на покойните и изглежда по-вероятно чашите да са използвани само за възлияния, съпътстващи ритуала. Отсъствието на други важни елементи от сервиза за пиене, кратерите, и минималното присъствие на съдове за нали-ване също насочва в тази посока, т.е. керамичният репертоар подкрепя вече изказаната идея за приношение на храна единствено за мъртвите (съпроводено с възлияния), без консумацията ѝ от страна на живите.

Освен функционалния, формално-типологическият анализ на съдовете от обредните огнища позволява допълнителни наблюдения върху развитието на потреблението на чернофирнисова керамика в Аполония през разглеждания период и повдига въпроси за производствените центрове и набелязва някои тенденции. Чернофирнисовите съдове от огнищата от класическия период

намират много добри паралели в атичката керамика и вероятно една значителна част са внос от Атина. Интерес представляват, дълбоките конвексно-конкавни паници, по-популярни в Италия и Сицилия, отколкото в Атина, загатващи за импорти от по-далечни центрове.

През елинистическата епоха, в репертоара на обредните огнища от края на IV и първата четвърт на III в. пр. Хр. стават съществени промени. Някои от най-добре представените категории, паници и рибни блюда, демонстрират черти, които не са засвидетелствани в атичката продукция, но се наблюдават при съдове от ранноелинистически обекти по Западното и Северното Черноморие, което е в подкрепа на тезата за съществуването на „понтийска керамика.“ Други форми, плитки панички със завит навътре устиен ръб, макар и близки до атичките, намират аналогии в Черно море. Налице са и съвсем особени случаи, за които е трудно да се открие добър паралел. Тези наблюдения върху чернофирнизова керамика от обредните огнища свидетелстват за промени в търговските мрежи, където Атина като основен производител и износител бива изтласкана от други центрове, включително регионални. Нарастват основанията да се предполага и местно производство на чернофирнизова керамика, поне от IV в. пр. Хр., за което има археометрични данни.

Общи проблеми на керамиката в огнищата. Поставен е въпросът относно функционалността на депонираните съдове. Регистрираната в повечето огнища комбинация от по-луксозни чернофирнизови и „обикновени“ форми (трапезни и за приготвяне на храна), с преобладаване на първите се налага извод: огнищата илюстрират стандартен набор от съдове, предназначени за реална употреба в ежедневието, а не „имитации“, използвани еднократно за нуждите на ритуала. Паралелите на керамиката от огнищата също произхождат от различни като характер обекти – некрополи, но и селища, където съдовете със сигурност имат утилитарно предназначение. В тази връзка, интересен пример са аскосите-гутуси, много често срещани в обредните огнища, но на практика липсващи като гробен дар в некропола на Аполония – т. е. са форма, която се използва в бита, но няма символична натовареност. Присъствието на голям брой чернофирнизови съдове в повечето огнища може би говори за търсена по-голяма „представителност“ на погребалното угощение, вероятно заради неговия публичен характер – в рамките на чествания на мъртвите, които са част от официалния религиозен календар. Друг по-общ, съществен проблем, за чието решаване аполонийските обредни огнища биха могли да помогнат, касае „живота“ на съдовете – времето на тяхната употреба, между изработването и депонирането им в огнищата, като акцентът също е върху чернофирнизовата керамика, позволяваща по-тесни

датировки. При импортните съдове, не би трябвало да има забележим интервал между момента на производството и вкарването им в употреба от крайния потребител. При установени търговски маршрути и връзки между центровете-производители и големите импортни центрове, в случая Атина и Аполония, няма основание да се предполага, че атическата чернофирнисова керамика не е пристигала на аполонийския пазар в рамките на годината на производство ù или следващата, свързано с плавателните сезони. Т.е. хронологията на атическата керамика, установена въз основа на атински обекти, например Агората и Керамейкос, следва да е валидна и за аполонийските контексти.

Периодът на реално използване на съдовете. Обикновено като белези за продължителна употреба се посочват следите от износване и от поправки на счупени съдове. В случая с обредните огнища е трудно да се направят обективни наблюдения върху повърхността на съдовете, обикновено силно повредена от вторичното опалване, но в нито един случай не са регистрирани следи от ремонт – т.е. няма конкретни данни, показват, че в огнищата целенасочено са депонирани вече повредени и поправени съдове, използвани дълго време. Данни за продължителността на употребата на съдовете могат да бъдат почерпени и от други първични и вторични белези. Към вторите може да бъде отнесено наличието на графити, засвидетелствани по 13 съда, обикновено на дъното, отдолу. В един случай става дума за лично име, евентуално притежател; при останалите са отделни букви и съчетания от две - три букви и символи. Маркирането на съдовете така би могло да говори за по-продължителен престой в дадено домакинство, но не може да се твърди категорично. По-сигурни заключения могат да се формулират въз основа на типологията на съдовете и съчетанието им в комплексите. Има няколко случая, в които значително по-ранни съдове са открити в по-късни контексти. Т.е. може да се твърди, че животът на отделни съдове може да е много дълъг в рамките на някое домакинство, преди да бъдат използвани в ритуала заедно с много по-късни форми. Това са по-скоро изключения, защото може да се направи и обратното наблюдение, че най-вероятно има съдове, набавени специално за ритуала, т.е. техният „живот“ е бил много кратък за разлика от гробните дарове, сред които може да има лични вещи, използвани дълго време, заключение почиващо върху присъствието на идентични съдове в редица огнища. (*посочени са примери с различни форми съдове*) Съпоставянето на датировките на различните съдове в някои комплекси показва достатъчно голямо припокриване, така че да може да се допусне, че поне повечето от тях са били закупени специално за ритуала (*пример*). В други огнища явно има смесване на по-стари съдове, вече използвани дълго време, с нови, но може да се предположи, че по-голямата част от

чернофирнисовата керамика в огнищата е имала сравнително кратък живот, т.е. получената въз основа на съдовете дата на комплексите следва да отговаря на тази на реалното събитие, в случая ритуално действие в некропола.

Проблеми на хронологията. Разгледаните в изследването 45 обредни огнища покриват период с продължителност над век и половина – от най-ранните комплекси от края на V в. пр. Хр. до (*пример*) от втората половина на III в. пр. Хр. Разпределението на комплексите в горепосочените граници обаче е твърде неравномерно, илюстрирано в таблица, в която са разграничени 9.девет периода. Видимо е постепенното увеличаване на броя на комплексите през класическия период (425-400 г. пр.Хр. – 2; 400-375 г. пр.Хр. - 3; 375-360 г. пр.Хр. -6), особено видимо към средата на IV в. пр.Хр., където са обособени два по-кратки периода, в които се наблюдава струпване на комплекси: ок. 375-360 г. пр.Хр. с шест огнища и ок. 360-340 г. пр.Хр. с осем огнища. Това е направено по три причини: 1. заради отчетливата група огнища от началото на втората четвърт на века; 2. заради трудното определяне на датировка малко преди или след средата на IV в. пр.Хр.; и 3. защото на практика се оказва невъзможно да се разпознаят огнища от ок. 340-325 г. пр.Хр. Разпределението в последната четвърт на IV в. пр.Хр. също е неравномерно. Три от пет огнища, всъщност, се отнасят към края на столетието и реално гравитират към групата от първата четвърт на III в. пр.Хр. Това оставя периода между ок. 340 и ок. 310 г. пр.Хр. само с две огнища (стига предложените датировки да са верни). Впечатлението за някакъв хиатус се затвърждава от огромния брой огнища от следващия период – общо 19 за времето между 300 и 275 г. пр.Хр. Единичните по-късни комплекси (275-250 и 250-225/200 г. пр.Хр.) отговарят на общия упадък на аполонийския некропол през втората четвърт на III в. пр.Хр. и свиването му около средата на века. От така проследеното развитие, несъмнено най-голям интерес представлява периодът на много слаба активност през втората половина на IV в. пр.Хр. В тази връзка се припомня и направеното заключение за видимата промяна в керамичния комплекс (при чернофирнисовата керамика) именно в този период – от по-обвързан през класическия период с атическата продукция, към ориентиран към други центрове, включително регионални или местни, през елинистическия.

От керамика към история? Свиване на активността повсеместно в некропола в продължение на две или три десетилетия през втората половина на IV в. пр.Хр. следва да има някакво обяснение. Този период съвсем очевидно съвпада с македонската експанзия при Филип II и Александър (и Диадохите след него), която драстично променя историческата ситуация в античния свят, включително и черноморското крайбрежие на Тракия. През последните

години са налице публикации, разглеждащи македонското завоевание, присъствие по Западния Понт и конкретно в района на Аполония. Връзката между Филип II и Аполония, която изворите предлагат, е споменаването на аполонийци като посредници между македонския цар и Атей, владетеля на скитите, през 339 г. пр.Хр. (Just. 9.2.1-16), което предполага някакъв по-ранен контакт между Филип и полиса. Светлина върху естеството на този контакт хвърлят увеличаващите се оловни тежести за прашка от Аполония, които могат да се асоциират с командири на Филип и вероятно свидетелстват за военен конфликт. Походите на Филип II и рухването на Одриското царство променят статуквото в хинтерланда на Бургаския залив, разрушавайки създадените от Аполония регионални мрежи. В непосредствените околности на града кризата намира отражение в загиването на селищната структура в м. Месарите през третата четвърт на IV в. пр.Хр., върху която малко по-късно се развива ранноелинистически некропол. Формулираната въз основа на чернофирнисовата керамика долна граница на „класическия период“ на огницата, ок. 340 г. пр.Хр., на практика съвпада с походите на Филип II, които явно са засегнали и Аполония, т.е. в случая данните от керамиката се явяват по-скоро помощни при дефинирането на кризата, връхлетяла полиса. Продължителността на този проблемен период, според извлеченото от керамиката от обредните огнища, обхваща времето на оставените от Александър македонски стратегии, и първото десетилетие след пристигането на Лизимах в Тракия през 323 г. пр.Хр., за което не е известно нищо. За Аполония също. По-сериозно възстановяване на активността в некропола на Аполония се наблюдава едва към края на IV в. пр.Хр., вероятно съвпадащо с времето на консолидирането на властта на Лизимах след въстанието на понтийските градове (313 г.). Следва истински бум през първата четвърт на III в. пр. Хр., явно период на по-голяма стабилност.

М. Дамянов отбелязва, че тези бележки представляват само опит да се извлече някаква историческа информация от такъв масов археологически материал като керамиката, възползвайки се от нейната датираща стойност. Бих добавил, че когато са внимателни и опиращи се на факти и аргументи, такива опити имат място в обобщаващи изследвания, защото археологията е дял от историческото познание, а не вещеведение.

Рецензираната монография е задълбочен научен труд, изследващ и интерпретиращ една сложна проблематика от сферата на погребалните и послепогребалните практики, базиран на част от данните от археологическите проучвания на Аполония Понтика и представлява добра база за пълноценно цялостно публикуване на данните от некропола на Аполония.

4. Както бе посочено, Маргарит Дамянов участва в конкурса и с 32 научни публикации по приложен списък (от 89 в общия списък): – част от колективна монография за некропола на Аполония, 9 студии, 14 статии и 8 рецензии на монографии и тематични сборници. Част от тях са публикувани в реферирани и индексирани издания, преобладаваща част (23) са на английски, 3 на френски език, 3 в съавторство. Всички те са публикувани в авторитетни периодични издания, акти на престижни научни форуми и тематични и юбилейни сборници.

Основните изследователски теми в публикациите на Маргарит Дамянов, и от този, и от общия списък, могат да се групират в няколко групи: - Погребални обичаи и практики на населението на гръцките колонии в Черно море; - Антична керамика и амфори; - Архаичното селище и теменоса на о-в Св. Кирик в Созопол; - Отношенията между елините и местното тракийско население с акцент по западнопонтийското крайбрежие, а в по-общ план северноегейското и пропонтийското тракийски крайбрежия.

Всички публикации от този списък носят белезите на задълбочени изследвания с несъмнени приноси. Като примери бих откroил няколко.

1. Студията *„Нормативни и ненормативни погребални практики в некрополите на гръцките колонии ...“* (№ 10) е посветена изследване, имащо за цел да изяви погребани практики, свидетелстващи за наличието на различен статус сред членовете на общностите в различните западнопонтийски полиси. Направен е аналитичен обзор на публикуваните данни за некрополите на значимите западнопонтийски апойкии – Истрия, Оргаме, Томи, Калатис, Одесос, Месамбрия и Аполония, като при необходимост са привлечени данни от по-малки градове с частично проучени некрополи. Привлечени са и известните наративни източници и документи, които дават допълнителна информация за обществената структура на местните общества. Направен е опит да се изведат критерии за разграничаване на „необичайни“ от „обичайните“ практики. Най-напред са анализирани археологическите данни от некрополите на йонийските колонии, а после и на дорийските. Изявено е разнообразието от погребални обичаи и практики в различните колонии, което затруднява изявяването на търсените особености. Въпреки това, в някои случаи се открояват различия, например могилите с предполагаеми човешки и животински жертвоприношения в Истрия. Наблюдават се и сходства, например между двата дорийски полиса Месамбрия и Калатис, вероятно вследствие близки връзки. Друг пример е разпространението на гробници с полуцилиндричен свод около Одесос и Калатис, което вероятно се дължи на историческата ситуация под властта на Лизимах и може да се свърже с реално

присъствие на македонци, на които се дължи разпространението на този тип гробници, възприети и от местни богати граждани.

2. Студията *The Greek Colonists* (№ 14) в престижното издание *A Companion to Ancient Thrace* на авторитетното американско издателство Wiley Blackwell (2015). Поканата от издателите и съставителите към М. Дамянов за автор на текст по тази представителна тема, е индикация за оценката му като специалист в тази проблематика. В рамките на предопределен неголям по обем текст са представени балансирано, доколкото е възможно, неравностойната изворова база и специализираните изследвания по отношение на Егейското и Западнопонтиското тракийски крайбрежия като база за формиране на представата за елинската колонизация в двата субрегиона. Авторът поставя акцент върху отношенията между елинските колонисти и местното тракийско население по бреговете на древна Тракия – в Северна Егея, Пропонтида и Черно море. Разгледани са конкретни изворови и археологически ситуации, които говорят за сложно взаимодействие, което съвсем не предполага само конфликти, но и съжителство и симбиоза, а вероятно и смесени групи в контактните зони.

3. Студията *Некрополът на Аполония като исторически извор* (№ 17, срв. № 32 от общия списък) е пример за все още редките изследвания на археологическите данни за извличане на информация, запълваща празнините в античните писмени извори (наративни и епиграфски), отразяващи историческото развитие на Тракия, включително и появата и развитието на елинските градове по Западния бряг на Понта до навечерието на римската експанзия. Тя представлява опит да се извлече информация за историческото развитие на Аполония въз основа на данните от некропола. Благоприятните обективни обстоятелства са натрупаните данни от археологическите проучвания, редовни и спасителни, особено през последните десетилетия, очертали една мащбна, динамично развиваща се пространствена картина (срв. обр. 1 и 5) и статистически данни (над 2500 гроба), превръщащи некропола на Аполония в най-проучения по Западния Понт. Освен публикациите, авторът е използвал наблюденията си като дългогодишен участник в тези проучвания, както и данни от полевата документация. Архаичният период остава слабо познат на базата на погребенията, но надгробни паметници като стелата на Дейнес говорят за по-издигната прослойка, каквато се предполага и въз основа на споменатата от Аристотел олигархия. Внезапното разширяване на некропола около средата на V в. пр. Хр. сочи сериозни промени в полиса, свързани с период на икономически възход, но вероятно и с пристигането на епойки, известно от изворите, и

въвеждане на демократично устройство под атинско влияние. Хипотезата за налагане на ограничения в погребалната сфера, в резултат от тези промени, изглежда оправдана. След периода на разцвет през V и IV в. пр. Хр., некрополът демонстрира признаци на криза през ранно-елинистическия период, отразена в рязкото му свиване около средата на III в. пр. Хр. в малка територия в непосредствена близост до града, вероятно в контекста на общата несигурност и конфликтите на елинистическите владетели през периода, но вероятно и като следствие на въздигането на Месамбрия като водещ център в района.

В приложения общ списък на трудове посочените тематични кръгове също са определящи за цялостната научната продукция на М. Дамянов. Списъкът впечатлява с броя на публикациите, с изданията и научните формати, в които той е автор и съавтор - колективни монографии (съавтор в 4 глави на монография за Апология), студии и статии (49), научни съобщения (29), текстове в каталозите на две значими изложби - тракийската изложба в Музея Лувър (3) и *Апология Понтийска. По стъпките на архелозите*. (11), рецензии (8). Извън този списък остава съставителство и научна редакция на сборници (6). Извън статиите и студиите в този списък са останали, по неизвестни за мен причини, и 6 стойностни статии, публикувани от Маргарит Дамянов, като студент и докторант. В подкрепа на оценката ми - първата от тях, съвременен поглед към цялата дискусия за характера, произхода и датата на матрицата от Гърчиново е публикувана в *Archaeologia Bulgarica* (1998/2), три от статиите са публикувани с юбилейни сборници, посветени на проф. М. Тачева, проф. З. Гочева и ст.н. с. Л. Огненова-Маринова и третират основни теми от дисертацията.

Публикациите на Маргарит Дамянов се отличават с изключителна задълбоченост, ясен, строго професионален израз и стил. Белег за научните приноси в публикациите му в престижни издания са многобройните цитирания в научната литература, приложени в документацията.

Познавайки отблизо маниера на работа и публикациите на кандидата, бих добавил, по-скоро протоколно, че текстовете му се отличават с коректност и липса на елементи на плагиатство.

В заключение и като обобщение на изложеното по-горе, потвърждавайки посочените качества на Маргарит Дамянов като формиран задълбочен изследовател в областта на археологията и историята на западнопонтийските елински апойки и техния хинтерланд, но и в други важни направления на античната археология като импортната и местната керамика, амфорната тара

и керамичната епиграфика, прецизен теренен археолог, ерудиран преподавател, коректен колега и приятел, заявявам своята увереност да гласувам положително за присъждането на академичната длъжност „*доцент*“ на гл. ас. д-р **Маргарит Дамянов Дамянов**.

26 септември 2022 г.

Тотко Стоянов

